

Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць**Список використаних джерел та літератури**

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 6, спр. 737, арк. 152–160.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 13, спр. 376, т. 34, арк. 1–3.
3. Лучко М. Операція «Вісла» (Польсько-українські взаємини у 1944–1947 рр.) / М. Лучко, Б. Ланових. – Тернопіль, 2007. – 339 с.
4. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. № 44, арк. 158–159.
5. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 71, арк. 273–274.
6. ЦДГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 1470, арк. 241–247.
7. ЦДГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 2606, арк. 7–43.
8. Щерба Г. Проблема українсько-польських переселень у 1944–1948 роках в світлі соціологічних досліджень / Г. Щерба // Українська діаспора. – 1993. – № 3. – С. 63–74.
9. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 790, арк. 79–80.
10. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 790, арк. 191.
11. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 790, арк. 159–162.
12. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 790, арк. 121–126.
13. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 34, арк. 37–46.
14. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 1469, арк. 285–286.
15. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 1469, арк. 62–76.
16. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 2606, арк. 7.
17. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 2606, арк. 8.
18. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 2606, арк. 48.
19. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 4356, арк. 3–80.
20. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 4352, арк. 10.
21. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 2606, арк. 20.

Тетяна Гонтар

**Відносини між українцями-переселенцями з Польщі
й місцевими органами радянської влади в 1944–1945 рр.**

У статті розглянуто причини ненадання матеріальної та соціальної допомоги депортованим українцям із боку місцевих органів влади. Вони полягають у відсутності самоврядування, коли місцеві органи влади були елементом адміністративної системи, а також у переважанні політичних та ідеологічних підходів до переселенців над господарськими й побутовими.

Ключові слова: переселенці, адаптація, депортація, місцеві органи влади, адміністративна система

Гонтарь Татьяна. Отношения между украинцами-переселенцами из Польши и местными органами советской власти в 1944–1945 гг. В статье рассмотрены причины, по которым материальная и социальная помощь депортированным украинцам со стороны местных органов власти предоставлена не была. Они заключаются в отсутствии самоуправления, когда местные органы власти были элементом административной системы, а также в преобладании политических и идеологических подходов к работе с переселенцами над хозяйственными и бытовыми.

Ключевые слова: переселенцы, адаптация, депортация, местные органы власти, административная система.

Hontar Tetyana. The Relationship Between the Ukrainian-Immigrations from Poland and the Local Soviet Authorities in 1944–1945. The article deals with the reasons for failure to provide material and social support Ukrainian deported by local authorities. They lie in the absence of government, where local authorities are part of the administrative system and the dominance of political and ideological approaches to immigrants on economic and domestic.

Key words: immigrants, adaptation, deportation, local authorities, administrative system.

Проблема переселення українців із Польщі до УРСР у 1944–1946 рр. не втрачає актуальності вже понад двадцять років. Причини наукового інтересу криються не лише в тому, що тривалий час у

роки Радянської влади. Ця проблема замовчувалась, а й у тому, що інтерес до неї зумовлений низкою соціальних обставин. Переселені українці, котрі й сьогодні є членами нашого суспільства, небезпідставно вважають себе жертвами депортації й сприймають події насильницького позбавлення споконвічного місця проживання як трагедію. За своїми масштабами депортація українців у 1944–1946 рр. була найчисельнішою. Вона починалась у роки Другої світової війни, а завершилась уже після її закінчення. Реалії війни, відносини між народами, що загострилися в умовах військового протиборства, а також тоталітарний режим у СРСР робили драматичним не лише сам процес депортації, а й адаптацію переселених на новому місці.

Ці події знайшли вже певне висвітлення в працях українських та польських істориків [1]. Переселення українців із Польщі й одночасне з ним поляків з УРСР неодноразово розглядалися на наукових конференціях [2–4]. Опубліковано немало документів, що відображають події того часу та слугують матеріалом для їх аналізу й оцінки [5–7].

На сьогодні проблема переселення українців із Польщі до УРСР висвітлена ще далеко не повно. Однією з прогалин є вивчення процесу адаптації переселенців, його специфіки в різних регіонах України. Цій проблемі присвячена кандидатська дисертація В. М. Кіцака [8], а також низка наукових статей.

Проблема пристосування депортованих до нових умов проживання є складовою частиною більш широкої проблеми. Вона знайшла висвітлення здебільшого в показі матеріальних нестатків депортованих та їх примусу до вступу в колгоспи. Саме ці сторони домінують в окресленні соціально-політичної адаптації переселенців. Не заперечуючи важливості згаданих сторін у житті депортованих, у цій статті ставимо за мету проаналізувати відносини, що складались у них із місцевими органами влади, покликаними за самим своїм призначенням сприяти господарському й соціальному облаштуванню українських родин, що прибули в УРСР. Обмежимося у цьому розгляді 1944 і 1945 рр., коли на процесі переселення позначались умови війни, а процес залучення прибулих до колгоспів обмежувався лише південними та східними областями УРСР.

Місцеві органи влади в УРСР діяли згідно з розпорядженнями центральних. Уже 28 вересня 1944 р. Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У видали постанову «Про реалізацію угоди між урядом Української РСР і Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі й польських громадян із території УРСР» [9, 1]. Це був початок цілої низки постанов, що стосувались як самого переселення, так і господарського облаштування переселенців. Якби справа розв'язувалася кількістю постанов, можна було б стверджувати, що увага до переселених була постійною. Однак реалії були інші.

Варто звернути увагу на сам термін «евакуація», що використовувався для означення процесу. У 1944 р., коли йшла війна, він сприймався зовсім інакше, ніж сьогодні, і був звичним. Однак, уже в 1944 р. переміщення людей не були пов'язані з військовими діями, як у 1941 р., їх мета була політичною й передбачала не тимчасову, а постійну зміну місця проживання сотень тисяч людей.

23 вересня, за рішенням Раднаркому, створювалось Управління при РНК УРСР у справах евакуації та розселення польського й українського населення, а також обласні відділи при виконкомах обласних Рад, в обов'язки яких входили розселення та сприяння прибулим [10, 5].

При всьому тому, що переселенці зазнали насильства й пограбувань ще в Польщі, звідки їх депортували, дуже часто позбавляючи майна, перші дні перебування в УРСР також були драматичними. Група депортованих, що прибули на територію Тернопільської області 25 і 26 вересня 1945 р., – 400 сімей із району Сянок, була пограбована ще в Польщі. Половина прибулих не мали ні документів про здачу ними майна й посівів, ні худоби, ні навіть особистого майна [10, 17].

Далеко не всі пограбовані змирились із втратою майна та, прибувши на місце нового проживання, подавали скарги до відповідних відділів облвиконкомів. Як видно зі складених актів про незаконне позбавлення майна, найчастіше грабунки здійснювали частини Війська польського, котрі були покликані охороняти переселенців, а насправді виганяли українських селян із їхніх домівок і гнали до залізничних станцій. Облвиконкоми передавали акти, підписані свідками, уповноваженим у справах переселення. Позитивне розв'язання питань було рідкісним явищем, утім зрідка військових усе ж змушували повернути майно. Однак, до депортованих воно так і не потрапляло. На Тернопільщині таких випадків було два. Українка Швед Ярослава Іванівна, переселена із с. Осердова в червні 1945-го,

була пограбована: у неї забрали рояль. Після скарги та втручання уповноваженого з боку УРСР командування Війська польського рояль повернуло уже в 1946 р., а власниці повідомили, що за ним треба з'явитися на митницю в м. Сокаль [11, 36]. Утім, яких зусиль треба було докласти, щоб в ті часи із Сокаля привезти рояль у Микулинецький район Тернопільської області в с. Мар'янку, – можна тільки уявити.

Подібний і другий випадок. У жительки с. Забут'є Мудрик Марії Михайлівни частинами Війська польського забрано рябу корову. Також після скарги й складання акту зусиллями уповноваженого її повернули, і її також треба було забрати з митниці в Сокалі [11, 37]. Достеменно не відомо, чи власники змогли забрати своє майно.

Значну роль у погіршенні становища родин депортованих відігравали дорожні непорозуміння, зумовлені поганою організацією переселення. Переселенка Галина Гадура (Островська) згадувала випадок, що стався з її родиною в дорозі: «Коли їхали з Польщі, загубилась сестра. Вона пішла дойти корову в інший вагон, а його відчепили. У той час передні вагони були традиційно для переселенців, задні – для коней та худоби...Уявіть, яким був розпач, коли вагони з худобою відчепили від основного ешелону» [12].

В цьому випадку, як і в багатьох інших, справа полягала не в нестачі вагонів, не в матеріальних нестатках, а в поганій організації переселення. Залізничники ніяк не піклувалися про людей, хоча ешелони з переселенцями йшли тижнями. Про організацію харчування, про обігрів переселенців навіть не йшлося. Ніхто перед ними не ставив такої завдання, а вся робота підпорядковувалася виконанню розпоряджень і наказів.

Утім і діяльність місцевих органів, на котрі покладалося завдання зустріти та забезпечити житлом переселенців, мала дуже невеликий ефект і реально не сприяла вирішенню побутових проблем прибулих із Польщі людей.

Перша проблема, котру місцеві ради розв'язували з величезними зусиллями, – доправлення прибулих із залізничних станцій до місця проживання. Особливо драматичними були нерідкі випадки, коли в зимових умовах люди на станціях місяцями очікували на підводи, щоб разом із майном дістатися призначених місць нового поселення.

Наступним і чи не найважливішим кроком місцевих органів влади зі сприяння переселенцям повинно було стати надання житла. Про кількість будинків, які залишилися порожніми після переселення поляків і центральні, і місцеві органи влади мали досить приблизне уявлення. Перший план розміщення розроблений Народним комісаріатом землеробства у жовтні 1944 р. Із нього видно, що тоді орієнтувалися на прибуття 240 тис. українців. За середній склад сім'ї було взято чотири чоловіки. Отже, виходило, що очікували прибуття 60 тис. сімей (реальні цифри виявились утричі більшими). 80 % прибулих – 192 тис. осіб планувалося спрямувати до західних областей, до східних у порядку приєднання до колгоспів – 48 тис. осіб [13, 76]. Подальші цифри в цьому плані – скільки переселенців розмістити в будинках, залишених поляками, скільки – в колишніх німецьких колоніях, скільки землі можна виділити на сім'ю (до речі, йшлося про 8 га) були настільки ж далекими від реальності. Фактично, ніхто не збирав інформації про наявність житла без господарів. Так само не враховувався і ступінь збереженості цього житла.

Від облвиконкомів вимагалось дещо інше – план прийому переселенців. Ці плани корегувались у процесі переселення як згори, так і на місцях. Найчастіше вони ґрунтувались не на реальних можливостях, а на потребах розмістити родини, що увійшли в статистику, подану уповноваженими в справах переселення.

Так, у Волинській області за планом, складеним на 1 березня 1945 р., передбачалося розмістити 1752 сім'ї переселенців [14, 10]. Точність цієї цифри не повинна вводити в оману. Округлені числа могли викликати думку про те, що на місці не володіють інформацією. Тому цифри орієнтовні видавалися за точні. Насправді ж приблизно стільки будинків залишалось незаселеними після переселення поляків. При цьому не було враховано того, що значна їх кількість була в 50-кілометровій смузі вздовж державного кордону. Уже 21 вересня 1945 р. видано постанову РНК УРСР, що зобов'язувала відселити переселенців із Польщі з цієї смуги. Але, незважаючи на цю обставину, восени 1945 р. план прийому переселенців по Волинській області збільшено до 5,5 тис. сімей [14, 11]. У грудні 1945 р., можливо під тиском управління при РНК, відділ облвиконкому заявив про можливість прийняття ще однієї тисячі родин [14, 152].

Те, що житлові будинки, залишені поляками, а в південних областях будинки німецьких колоністів розграбовували і займали місцеві жителі, стало не окремими випадками, а нормою. Адже в умовах, коли ще йшла війна, житла катастрофічно бракувало. Ні обласні, ні районні виконавчі комітети цьому процесу не тільки не запобігли, але й не займалися збереженням залишеного житла взагалі. Відповідної діяльності від них не вимагали ні розпорядженнями згори, ні за звітністю.

Ще однією стороною відносин переселенців і місцевих органів влади було виконання поставок сільськогосподарської продукції. Хоча всі переселенці на 1944 і 1945 рр. постановою Раднаркому були звільнені від грошових податків і страхових платежів, а вказівкою Раднаркому від 27 січня 1945 р. – і від трудової мобілізації на термін до їх повного господарського влаштування [16, 17], уповноважені наркомату заготівель прагнули за їх рахунок збільшити заготівлі сільськогосподарської продукції, особливо тваринництва. У людей, які з великими труднощами тільки що прибули в УРСР, уповноважені описували привезену худобу й коней. Це здійснювалось у супереччю постанові Раднаркому від 28 червня 1945 р., за якою переселенці звільнялися від обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції на два роки.

Однак бажання прозвітувати про виконання та перевиконання планів державних поставок було настільки значним, що порушення цих прав переселенців були непоодиноким явищем. Один із таких випадків стався в Синельниківському районі, де районний уповноважений у липні 1945 р. описав у селянина Мазура корову й свиню в рахунок сплати поставок, хоча селянин тільки в травні того ж року прибув в УРСР. У цьому випадку втручання начальника відділу розселення та евакуації В. Медіни запобігло вилученню майна, опис був ліквідований [15, 10–11]. Однак скарги переселенців свідчать, що поставки з них усе ж вимагали.

Ще одне питання, що зумовлювало спілкування переселенців із місцевими органами влади – компенсації за залишене в Польщі майно й посіви. Такі компенсації були передбачені Угодою від 9 вересня 1944 р. між УРСР і ПКНВ. Однак, на місцях траплялися керівники, які сприймали переселенців вороже та усіляко намагалися позбавити їх законних виплат. У Дрогобицькій області завідувач райфінвідділу Волков заявляв, що взаєморозрахунки буде здійснювати таким чином, щоб нічого не виплачувати: якщо вартість будинку, залишеного в Польщі вища від вартості будинку, одержаного в УРСР, то вартість залишеного будинку повинна бути занижена, а отриманого – завищена [17, 22]. Так він розумів державний інтерес і був у цьому непоодиноким.

Подібні випадки ворожого ставлення до переселенців нерідкими були з боку голів колгоспів у південних і східних областях. Селяни-одноосібники, для яких життя в колгоспі було незвичним, сподівалися на обіцяні компенсації за врожай, залишений у Польщі. Голова Зименської сільради в Одеській області Іванов заявляв: «Одержите в колгоспі соломку і все». Згодом він був заарештований «за ворожу агітацію» [18, 29].

Місцеві органи влади здійснювали також розподіл виділених на потреби переселенців будівельних матеріалів, товарів широкого вжитку. Щоправда, більшість постанов, що передбачали виділення всього цього для потреб переселенців були прийняті Раднаркомом у 1946–1947 рр. Однак, і в 1945 р., уряд виділяв одяг, взуття, сіль, господарське мило, гас та інше. При цьому найбільше солі – 81, сірників – 75 ящиків, господарського мила – 11 тонн, гасу – 75 тонн призначалися для Тернопільської області [19, 104].

Щоправда, не все, передбачене постановами, доходило до областей, де були переселенці. Ще менше доходило до них самих. Частина товарів попадали не за призначенням, розкрадалися, а частина продавалися через мережу споживчої кооперації й не сприймалися переселенцями як допомога, адже їх доводилось купляти за гроші.

Значно точніше виконувалися постанови, що стосувалися пропагандистської роботи серед переселенців. Одна з них постанов була прийнята 13 серпня 1945 р. Вона передбачала виготовлення плакатів і гасел, портретів членів Політбюро, розгортання радіопропаганди, читання лекцій. Спеціально передбачалося виділити 30 агітаторів-організаторів для роботи на Ковельському збірно-пересильному пункті [20, 93–94]. Не виконати такі постанови було небезпечно, тому до сіл доправляли праці Сталіна, Калініна, Молотова, Вишинського, закон про п'ятирічку та газети, передбачені переліком у постанові.

Оскільки від облвиконкомів два рази на місяць вимагали звітів про роботу з переселенцями за певною формою, їхні працівники регулярно готували об'ємні машинописні звіти, відображали кількість прибулих, забезпечення їх житлом, роботою, усім необхідним. Звіти були сповнені цифрового матеріалу, які покликані відобразити позитивну динаміку й ніколи не були заокругленими.

У звітах передбачався й пункт про висування переселенців із Польщі на керівні посади. Уже восени 1945 р. серед переселенців було чимало керівників нижчої та середньої ланки виробничників, а також і радянських органів, як правило, райвиконкомів. Уже у вересні 1945 р. в інформації по Одеській області, де на цей час розміщалося 24 329 переселенців – 6810 сімей, указувалося, що головами колгоспів стали дві особи, заступниками голів – 18, бригадирами польових бригад – 95, зав. фермами – 13, ланковими – 124, обрані в правління колгоспів – 22. Були переселенці й в облвиконкомі та обласних керівних органах – на посадах завідувача дорожнього відділу, завідувач навчальної частини, інструктор Осоавіахіму [15, 31]. Залучення до керівних органів було важливим елементом кадрової та політичної роботи, покликаної досягти лояльності до влади та її підтримки.

Величезний адміністративний апарат підпорядковувався виконанню розпоряджень згори, регулярно звітував про свою діяльність, однак реально не покращував становища людей, що вже натерпілися лиха, зазнали втрат і хотіли лише одного – безпечно займатися звичною, здебільшого землеробською працею. Місцеві органи влади не були орієнтовані на розв'язання побутових і соціальних потреб переселенців, тому що такі потреби у своїй різноманітності не могли підпадати під розпорядження згори. Ініціатива ж місцевих органів влади і у фінансово-матеріальних, і в організаційних питаннях не була передбачена самою системою жорстко централізованого апарату державних і партійних керівних органів. Місцеві ресурси й можливості практично не використовувались. Органи влади не змогли запобігти розкраданню та руйнуванню будинків, залишених переселеними поляками, не забезпечили переселенців будівельними матеріалами, найнеобхіднішими товарами. Натомість великі зусилля докладалися до ідеологічної обробки переселенців, спрощеної пропаганди соціалізму, а в подальшому – до агітації за колгоспи й залучення в них переселенських родин.

Список використаних джерел

1. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі / Володимир Сергійчук. – Тернопіль, 1977. – 440 с.
2. Світовий конгрес українців Холмщини і Підляшшя : матеріали наук. конф. (Львів – Холм. 17–21 верес. 1994 р.). – Львів, 1996. – 180 с.
3. Україна – Польща: важкі питання. Т. 3 : матеріали III наук. семінару «Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни» (Луцьк, 20–22 трав. 1998 р.). – Варшава, 1998. – 68 с.
4. Українсько-польські відносини у XX столітті: державність, суспільство, культура : матеріали наук. конф. – Тернопіль, 1999. – 256 с.
5. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. : док., матеріали, спогади : у 3-х т. Т. 1 : 1939–1945 рр. – Львів, 1996. – 752 с. ; Т. 2 : 1946–1947 рр. – Львів, 1998. – 540 с.
6. Repatriacja czy deportacja. – Т. 1 : Dokumenty 1944–1945 / pod red. E. Misily. – Warszawa, 1996. – 333 s.
7. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich / M. Siwicki. – Warszawa, 1994. – Т. 3. – 378 s.
8. Кіцак В. М. Депортація українців з Польщі в УРСР у 1944–1945 рр. та їх соціально-економічна адаптація : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 070001 «Історія України» / В. М. Кіцак. – Чернівці, 2003. – 21 с.
9. Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.), ф. Р-1833, оп. 4, спр. 20.
10. Держархів Тернопільської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 284.
11. Держархів Тернопільської обл., ф. Р-1833, оп. 5, спр. 44.
12. Вандзеляк Г. Лем би в серці не згасла любов... / Галина Вандзеляк // Свобода. – 1996. – 10 серп.
13. Центральний державний архів громадських організацій України, ф. 1, оп. 23, спр. 790.
14. Держархів Волинської обл., ф. Р-919, оп. 1, спр. 2.
15. ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 1, спр. 11.
16. ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 1, спр. 9.
17. ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 1, спр. 24.
18. ЦДАВО України, ф. 4626, оп. 1, спр. 10.
19. Держархів Тернопільської обл., ф. Р-1833, оп. 4, спр. 67.
20. Держархів Тернопільської обл., ф. Р-1833, оп. 4, спр. 74.